

El 5 d'octubre de 2013, pocs mesos després d'impartir aquesta conferència, va morir Joan Rebagliato, soci honorari de la Societat Catalana de Geografia.

Elements de lingüística romànica convenients per als geògrafs catalans¹

Joan Rebagliato i Font
Societat Catalana de Geografia

Resum

Es presenta l'eclosió de les llengües neollatines, de l'any 300 fins a l'alta edat mitjana, fent particular esment de les llengües hispàniques i el català. Es presenta la seva distribució territorial, els factors que afavoriren la fragmentació lingüística i els elements que maldaven per conservar-ne la vigència oficial.

Paraules clau: llatí, llengües romàniques, català.

Resumen: *Elementos de lingüística románica convenientes para los geógrafos catalanes*

Se presenta la eclosión de las lenguas neolatinas, del año 300 hasta la alta Edad Media, haciendo mención especial de las lenguas hispánicas y el catalán. Se presenta su distribución territorial, los factores que favorecieron la fragmentación lingüística y los elementos que pugnaban por conservar su vigencia oficial.

Palabras clave: latín, lenguas románicas, catalán.

Abstract: *Elements of Romanesque linguistics for Catalan geographers*

This paper presents the expansion of neo-latin languages from the year 300 to the Middle Ages, emphasizing the cases of the Hispanic languages and Catalan. It presents the territorial distribution, the factors that favored the linguistic fragmentation and the elements that struggled to maintain its official use.

---

1. Text de la conferència impartida a la Societat Catalana de Geografia pel soci honorari Joan Rebagliato, el 23 de maig de 2013.

Keywords: latin, roman languages, Catalan

* * *

Tal com indica el títol, aquest article no vol ser un repertori dels elements romànics presents en el català sinó, més aviat, dels elements que permeten situar el català en el centre del debat romànic i, alhora, en el centre de la comprensió geogràfica d'aquest debat.

Advertiments previs:

Gairebé tot el que us diré avui trobareu que ja ho sabíeu, però potser dins un context o amb interpretacions diferents.

No estic al dia i no citaré articles de revistes en anglès ni manuscrits inèdits. Però recordo la situació de 1985 i alguns additaments notables que s'hi ha anat afegint.

La fiabilitat de les dades que exposaré serà la normal en matèries humanístiques: ens podem donar per satisfets si ateny el 90%.

1. Extensió territorial del llatí als voltants de l'any 300

Hi ha qui pensa que, quan Dioclecià convertí l'Imperi romà en una tetrarquia per tal d'aconseguir-ne la supervivència, en realitat en precipità la ruïna. Era tan freqüent considerar l'Imperi romà com una unitat i era tanta l'habilitat de la seva política que, segons bons historiadors actuals, el poble egipci ni tan sols no s'adonà que feia tres segles que en formava part.

D'imperis romans, a partir de Dioclecià, n'hi havia dos; el d'Orient, que havia esdevingut amb el temps el principal, i el d'Occident. El llatí era la llengua legal i podríem dir-ne oficial en tots dos, però només era parlat com a llengua familiar i de cultura a l'imperi d'Occident.

L'imperi d'Orient parlava grec, llevat d'illots de llengües semítiques o indoeuropees marginals. No costà gaire d'establir el límit polític entre els dos imperis perquè corresponia a un límit de fet. Tothom sabia que a l'Imperi d'Occident es parlava llatí i al d'Orient grec i llengües secundàries. El límit entre els imperis anava exactament de sud a nord des del centre de la Líbia litoral fins a l'Adriàtic mitjà, d'on es desviava cap al nord-est fins al Danubi mitjà. Restaven, doncs, dins l'imperi d'Orient l'occident asiàtic fins al riu Eufrates, Egipte, la meitat oriental de Líbia (dita Cirenaica).

L'imperi d'Occident comprenia l'Àfrica Menor, que ara s'anomena *Magrib*, fins a la Tripolitània; més Itàlia, Pannònia, la Germània del sud i de l'oest, els Països Baixos, Britània fins al sud d'Escòcia, les Gàl·lies i les Hispànies i a partir de la confluència Rin-Main, i la vall mitjana del Danubi.

L'aïllament en què després ha quedat la vall baixa del Danubi dins l'Imperi d'Orient sembla que s'explica perquè del límit de la Pannònia fins a la desem-

bocadura del Danubi i a la dreta del riu havien estat ocupades per poblament romà.

2. Extensió territorial del llatí als voltants de l'any 600

L'Imperi romà d'Occident ja havia desaparegut, però la llengua llatina es continuava mantenint a Itàlia, Dalmàcia i a l'esquerra del Rin, sense arribar a la vall, a més de les Gàl·lies, Hispània i l'Àfrica Menor fins a Tripolitània. A l'Imperi d'Orient el llatí es mantingué a tota la Dàcia fins a l'altra banda del Dnièster.

D'aquesta manera s'anaven configurant les dues Europes actuals: la del centre-oest i la de l'est. Així, els europeus que anomenarem *occidentals* resultaren de la fusió de pobles preromans (incloent-hi, entre els indoeuropeus, els celtes) amb els romans influïts per l'art i el pensament grecs i amb el nou llevat cristià, als quals s'havien afegit, en caure l'Imperi d'Occident, els germànics occidentals i els orientals. De la seva banda, els europeus orientals tenien com a base el poble grec, que se superposà als prehel·lènics, tot i que també hi havia altres pobles indoeuropeus, com ara els armenis, els albanesos i els llatins del baix Danubi, tots els quals també assimilaren el llevat cristià; més tard s'hi afegiren, cristianitzant-se, els eslaus meridionals.

La divisió pregonada d'Europa, doncs, no és entre nord i sud, que és una divisió purament geogràfica, sinó entre est i oest. Als pobles que havien constituït l'Imperi d'Occident s'hi afegirien durant l'alta edat mitjana els celtes gaèlics, els germànics nòrdics, els hongaresos, els eslaus occidentals, els pobles bàltics i els finesos occidentals, per constituir l'Europa catòlica i, a partir del segle XVI, també la protestant. A l'Europa oriental, en canvi, s'hi afegirien els eslaus orientals i els finesos orientals, que, juntament amb els eslaus meridionals, els grecs i els romanesos, constituïrien la base de l'Europa ortodoxa.

Una altra diferència fonamental és l'escriptura, que a l'Europa d'Occident ha esdevingut exclusivament llatina i a l'Europa oriental es repartia entre l'alfabet grec, el ciríl·lic i alguna resta del llatí.

De fet, el lligam entre Església i alfabet és tan clar que els pobles eslaus d'obediència catòlica (tots els occidentals i, a més, croats i eslovens), a part dels romanesos i els albanesos, continuen escrivint en alfabet llatí, i no en el ciríl·lic o el grec.

Són, doncs, dues Europes, que tenen qualitats similars encara que l'Occidental hagi estat més afavorida per la seva situació geogràfica.

3. El pas del llatí vulgar a les llengües romàniques

La manera com el llatí vulgar va donar lloc a les llengües romàniques és un fet que ja ens van explicar malament quan estudiàvem: semblava que, en

un moment donat, els parlants de llatí vulgar s'haguessin posat d'acord per tornar-se parlants romànics i que això s'hagués aconseguit amb una o dues generacions.

La realitat és que els parlants de llatí vulgar, gairebé tots a l'Imperi d'Occident, amb prou feines sí mantenien contactes mínims entre ells, llevat potser de mariners i comerciants. Els contactes per terra, en canvi, malgrat les calçades romanes, s'anaven perdent amb les minves de població i de nivell econòmic, que ja eren sensibles a finals del segle III i encara molt més a finals del VI, quan els germànics ja havien destarotat tot l'Imperi d'Occident.

L'ensenyament era quasi inexistent per a la majoria de la població, de caràcter esclau, llibert o lliure. Tothom creia que continuava parlant llatí, però cada cop era més freqüent que els d'una vall no s'entenguessin amb els de la vall veïna, o bé que una serralada, un bosc dens o una àrea pantanosa equivalguessin a murs que separaven, i fins i tot aïllaven, dos dialectes.

Pels volts de l'any 600 el llatí s'encamina cap a quaranta o cinquanta dialectes parlats, tot i mantenir una llengua escrita que volia ser comuna però que no era ben compresa per la majoria analfabeta. Els dialectes massa propers tendiren a fusionar-se en àrees de comprensió parlada comuna, sempre que hi hagués algun centre eclesiàstic, cultural o polític important dins la migradesa de l'època. I aquelles dotzenes de dialectes han quedat agrupats, mil quatre-cents anys després, en una desena de llengües romàniques: tres d'orientals: el romanès, l'italià i el sard; i 7 d'occidentals: el retoromànic, el francès, l'occità, el català, el castellà, el gallec i el portuguès.

Pel que fa al francès, un historiador merovingi de mitjans segle VII reporta una anècdota molt interessant: quan l'emperador d'Orient, Justinà I, derrotà Cosroes I de Pèrsia i li exigí que retornés a l'Imperi els territoris de l'Orient mitjà que havia conquerit, la resposta, en llatí, fou «*Non dabo*», però Justinà hi insistí dient «*Darás*», que ja no és llatí sinó que ve del romànic *dare has*, seguint el sistema de totes les llengües romàniques que formen el futur amb l'infinitiu present del verb en qüestió, més la forma corresponent de l'indicatiu present del verb *habeo*: de *dare habes*, *dare has*, *daràs*. El fet que l'historiador reporti en un text llatí una construcció romànica no implica que a mitjan segle VII es parlés francès, però sí que ja hi havia estructures lingüístiques que hi anaven en camí. De fet, quan els primers carolingis van voler recuperar el llatí culte per tal de donar prestigi amb la cultura clàssica a l'Imperi que volien fundar, cridaren els millors llatinistes d'Itàlia, Hispània i Britània per fundar l'escola palatina d'Aquisgrà, presidida per Alcuí de York. Un cop hagueren après un mínim de llatí es van adonar que els habitants de l'actual França del nord ja no l'entenien. Així doncs, amb un punt d'exageració, es podia afirmar que fou Carlemany qui descobrí que els francesos no parlaven llatí. Per això el concili de Tours (813) va manar que els preveres s'adrecessin al poble no en llatí sinó en *lingua romana rústica* (francès) o bé en teutònic (fràncic). En canvi, el concili d'Arle, també del 813, va manar

simplement que prediquessin al poble de manera entenedora, cosa que no vol dir que no s'hi parlés ja provençal.

En realitat, podia passar molt de temps abans que un poble romànic prengués consciència que parlava una llengua que no era ni el llatí ni el romànic d'un poble veí, però aquest no és el cas del poble francès. Ja el 842 els dos néts de Carlemany, que acabaren repartint-se la Lotaríngia (desposseint-ne el seu germà gran, Lotari), juraren a Estrasburg l'amistat d'ells i dels seus pobles: Carles el Calb i l'exèrcit francès juraren en fràncic (alt alemany); Lluís el Germànic i el seu exèrcit ho feren en francià. Probablement, els soldats no devien entendre l'altre idioma, sinó que es devien limitar a repetir els mots del jurament.

El 1960 se celebrà el primer mil·lenari del naixement de la llengua italiana. Es basava en la datació del *Placito Capuano*, document en què una colla de testimonis afirmaven en la seva llengua pròpia, ja allunyada del llatí, que unes terres pertanyien als benedictins, cosa que vol dir que feia temps que el llatí ja no es parlava a la Campània. Però heus ací que uns anys més tard de la celebració es trobà l'anomenat *Indovinello veronese* ("l'endevinalla de Verona"), escrit en una llengua que sembla italià pels volts de l'any 800. Ens toca de prop, perquè aparegué a la cara blanca d'un foli d'un oracional de Tarragona. Resulta que el darrer arquebisbe precatalà de l'arxidiòcesi, Pròsper, quan a començaments del segle VIII s'hi acostaven els sarraïns, es va embarcar cap a Itàlia amb cinc preveres i les relíquies de sant Fructuós, i als Apenins septentrionals fundà el monestir de Sant Fructuoso de Capodimonte. Els textos litúrgics tarraconenses es devien escampar llavors pel nord d'Itàlia. I a Verona s'hi ha conservat un oracional, darrere d'un foli del qual un copista, com a prova de ploma, hi escriví l'*Indovinello*.² Sembla, doncs, que el llatí d'Itàlia ja esdevenia italià poc després de l'any 800.

4. Hipòtesi sobre la ruptura del llatí

Per tant, potser el problema clau de la història romànica és la ruptura del llatí vulgar: per què es produí a tot l'antic imperi d'Occident aquesta disgregació generalitzada cap a l'any 600, en comptes de produir-se entorn del 300? L'única cosa clara és que entre els segles VII i IX els parlars que esdevindrien romànics acceleraren la seva evolució en sentits divergents i sense cap meta visible.

Provisionalment podem dir que la causa extrema fou la manca d'una autoritat i d'una models lingüístics indiscutits. Poc després de caure l'Imperi

---

2. Informació de la troballa, traducció catalana i solució a J. Bastardes: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial 1995 p. 78: *Se pareba boves, alba pratalia araba, | albo versorio teneba, negro semen seminaba.*; "Si aparellava els bous, arava un prat blanc, tenia una arada blanca, negra llavor sembrava". La solució de l'*Indovinello* és la mà que escriu: els bous són els dits, l'arada és la ploma, el prat el pergami i la llavor negra la tinta.

d'Occident, l'Imperi Romà d'Orient se'n constituí successor i Justinià I n'exercí una tutela política i sobretot jurídica, amb la gran compilació del Dret Romà. Els successors no estigueren a la seva alçada i foren desbancats el 610 per Heracli, la dinastia del qual (heracliana) hel·lenitzà l'Imperi, que ja no s'anomenà Imperi Romà d'Orient sinó Imperi Bizantí, ressuscitant el nom grec de Bizanci, antecessora de Constantinoble. El punt feble d'aquesta hipòtesi radica en la data: Heracli no comença a regnar fins el 610, mentre que en francès, i segurament en romanès, apareixen signes de discontinuïtat abans d'acabar el segle VI. Cal suposar que les diferències de substrat indígena, llatinitat assimilada, i superestrat germànic, exigissin diferències en el moment de la deriva romànica.

5. El llatí després de la caiguda de l'Imperi d'Occident

La caiguda de l'Imperi no representà per al llatí la conversió en una llengua morta, però la pèrdua del paper polític principal sí que el reduí a una existència que podríem anomenar sectorial. En l'ordre polític seguí funcionant com a llengua oficial de l'Imperi d'Orient fins el començament del segle VII, com a oficial dels Estats Pontificis des de la segona meitat del segle VIII fins passat el primer quart del segle XX, i com a llengua oficial de la Ciutat del Vaticà fins a l'actualitat.

Derivat del paper polític que havia tingut, fou considerat la llengua diplomàtica internacional fins els tractats de Westfàlia (1648). Record d'aquest paper és la presidència del cos diplomàtic reconeguda encara avui en el nunci de sa santedat en cada estat que manté relacions diplomàtiques normals amb la Santa Seu.

El segle XIX els benedictins, i especialment el francès Dom Guéranger empengueren l'anomenat moviment litúrgic, que acabà centrant-se en l'abadia parisenca de Solesmes, que d'allí irradià, per tota l'Europa centreeccidental, una restauració del cant gregorià amb la depuració dels textos llatins. A Catalunya aquesta reforma incidí especialment, pel fet que les *Scholae Cantorum* hi introduïren la pronúncia romana moderna (italiana) del llatí enlloc de la castellana, imposada des de l'edat moderna. Cal reconèixer que aquest canvi de pronúncia, mantingut fins el Concili Vaticà II, està perdent terreny, i manca una pronúncia catalana actual.

a) Si el llatí era considerat la llengua del cristianisme occidental i després de l'Església catòlica, també era considerat dins el mateix àmbit territorial com la llengua de la cultura. En aquest sentit hom anà establint des de l'alta edat mitjana les universitats (*Universitas Magistrorum* o *Universitas Scholarium*; que aviat es fusionarien), en les quals s'ensenyaven les disciplines teòriques que constituïen el saber medieval, i es pot dir que fins els segles XVII-XVIII, amb el progrés del racionalisme, el llatí no compartí amb les llengües modernes

l'ensenyament superior, i encara en escoles especials, mentre que a les facultats seguia predominant el llatí. Per assolir un valor europeu, que era com dir universal, les universitats havien d'ésser ratificades pel Papa, per l'emperador, pel rei, i finalment per altres institucions, però fins i tot quan les universitats ja no ensenyaven en llatí, reservaren per a aquesta llengua disciplines determinades: Bíblia, teologia, filosofia, drets, codicologia, arxivística, diplomàtica, etc., fins a les receptes mèdiques i la taxonomia vegetal i animal, la simbologia química, la biblioteconomia, l'astronomia, etc.

És curiós l'interès d'una revolució burgesa com la francesa per inspirar-se en la nomenclatura de la Roma republicana: mesos de l'any, "consolats", "repúbliques", etc.

b) Napoleó Bonaparte volgué envoltar la República Francesa d'una sèrie de repúbliques que li fessin de glacis de seguretat. I les "batejà" amb noms de l'antiguitat llatina: República Cisalpina a la Itàlia del nord, després substituïda per la més extensa República d'Itàlia; Confederació Helvètica (encara avui amb les inicials C.H.) a Suïssa; República Germànica a la vall central del Rin; República Bàtava a Holanda; República Belga o Bèlgica, que sembla un nom definitiu. I a França mateix, ressuscita el nom cesarià d'Aquitània, que ja s'havia transformat de segles abans en el nom gascó de Guiena (afrancesat en Guyenne), la forma i el sentit del qual havien estat oblidats. Aquests noms serien coronats amb el d'Imperi, referit al conjunt de França.

6. Les llengües hispàniques

En temps de Dioclecià l'Imperi d'Occident fou dividit en prefectures, una de les quals, la de les Gàl·lies, comprenia les diòcesis de Britània, Gàl·lia i Hispània.

Hispània fou dividida en cinc províncies, Gal·lèsia, Tarraconense, Cartaginense, Bètica i Lusitània, a les quals s'afegí més tard la Baleàrica, originàriament adscrita a la diòcesi d'Àfrica. A partir dels segles VIII i IX s'inicia un canvi substancial en la nostra història i apareixen les sis llengües o semillengües actuals a les dues antigues províncies del nord: a Gal·lèsia aparegueren el galaicoportuguès i l'asturleonès, i a la Tarraconense, el cantabrocastellà, el basc, l'aragonès i el català.

Cap a l'any 600 la península és unificada políticament pel regne visigot, amb capital a Toledo, que comprenia a més la Septimània, sector marítim de l'actual Llenguadoc, i el sector africà de l'estret de Gibraltar. En canvi, les Balears pertanyen a l'Imperi Romà d'Orient (que aleshores anava perdent a mans dels visigots la franja sudoriental de la península entre València i l'Algarve), situació insular que es perllongarà fins al segle X.

Durant els segles X i XI, Hispània es divideix lingüísticament en un mínim de

vuit unitats: les sis esmentades com a actuals i, a més, la mossàrab i les andalusines. Sis d'aquestes unitats són romàniques: les del nord (llevat del basc) i el mossàrab.

El mossàrab és la llengua que parlaven els cristians que vivien entre els islàmics i els que havien acceptat l'islam. Aquests mossàrabs predominaven a les terres sotmeses als sarraïns i poblades per ells, que comprenien aproximadament el centre i el sud de la Península, a partir de les valls del Duero i de l'Ebre, a més de les Illes. Cal advertir que hi ha autors que diferencien dues llengües mossàrabs, que correspondrien aproximadament als vessants mediterrani i atlàntic. Ara bé, sigui una llengua o siguin dues, el cas és que els mossàrabs anaren perdent terreny a dins d'al-Àndalus per les conversions a l'islam, més generalitzades entre les dones perquè la massa d'invasors era composta només d'homes, que es casaven amb cristianes, almenys en les primeres generacions (i no de famílies completes, com havien fet els germànics i els eslaus). I també perquè, en les seves ràtzies cap al Califat o els regnes de taifes, els cristians del nord retornaven de vegades amb corrues de mossàrabs que seguïen el pas obert pels expedicionaris.

L'aragonès ocupava l'àrea pirinenca i prepirinenca d'Aragó, que després s'estengué a l'est del Cinca i del Guadalop i per l'interior del País Valencià. En canvi, la depressió de l'Ebre, del Somontano cap al sud s'havia repoblat amb mossàrabs enquadrats per la noblesa aragonesa pirenaica a partir del segle XII i fins al XIV tingué com a llengua d'administració i de cultura un aragonès de cancelleria (en l'elaboració del qual també intervingué Bernat Metge) amb influència castellana, usat també a la Ribera de Navarra i a la Rioja.

Aquí, precisament, al monestir de San Millán de la Cogolla, el rei d'Espanya presidí el 1977 la celebració del mil·lenari de la llengua espanyola. Doncs bé, suposant que s'hagués pogut establir que la data de les *Glosas Emilianenses* era el 977, el problema de fons és la llengua. Les *Glosas* són un vocabulari que tradueix al llatí (i algunes al basc) paraules del riojà, que amb l'aragonès formava una modalitat lingüística germana del castellà, però que al segle X hauria pogut reduir el castellà a la condició de dialecte seu –i no a la inversa. Cal advertir que per a Menendez Pidal, mentor científic a l'Acadèmia Espanyola de la Llengua, l'espanyol és la suma del castellà estricte més les dues llengües que n'han esdevingut dialectes germans, és a dir l'aragonès-riojà i l'asturleonès. Pensem que celebrar les *Glosas* com el primer document en llengua espanyola és una astúcia lingüística, perquè els entesos ja sabien que no estaven escrites en llengua castellana estricta.

El castellà, influït pel basc i sorgit entre l'est de Cantàbria i la capçalera de l'Ebre, a partir del segle XIV ja era la llengua predominant a la península, amb centre a Burgos i després a Valladolid. En aquesta època l'asturleonès, que s'havia parlat al regne de Lleó (d'Astúries a Extremadura) i, a més a Astúries de Santillana (oest de la Cantàbria actual), ja havia cedit al castellà, en la quasi totalitat, les conquestes espanyoles del Duero, el Tajo i el Guadiana.

El galaicoportuguès començà a dividir-se al segle XII. Mentre el portuguès, amb aportacions mossàrabs de Coïmbra i de Lisboa, s'anava separant, el

gallec evolucionava més lentament. A més, dues guerres civils perdudes per Galícia dins la Corona de Castella als segles XIV i XV comportaren la substitució de la noblesa autòctona per noblesa castellana, fet que contribuí a la subordinació lingüística: al segle XIV Enric II de Castella substituï per noblesa castellana la noblesa gallega que l'havia combatut; i el segle XV Isabel I castigà els descendents d'aquesta noblesa que s'havia inclinat per la "Beltraneja" restringint les seves jurisdiccions i suprimint l'autonomia que restava a Galícia. És per aquest motiu que autors actuals consideren que a la segona meitat del segle XV ja es fracturà la unitat lingüística amb el portuguès. Com a llengua comuna havia estat fins aleshores llengua poètica d'Astúries i Lleó, i en part també de Castella.

El centre i el sud de la península, que havia estat mossàrab, esdevingué castellà, llevat del portuguès a ponent, i del català a les Illes Balears i bona part del País Valencià. Finalment, en acabar el segle XV el castellà s'havia començat d'implantar al regne de Granada, a les illes Canàries i al nou món.

7. El català

Com que tots coneixem les Normes Ortogràfiques de l'Institut, estudiarem uns punts concrets relacionats amb la història de la llengua poc o gens fixats. Perquè és freqüent que polítics i periodistes parlin dels mil anys del català, però cal fer-hi distincions cronològiques:

I. Cap al segle IX apareixen mots catalans escampats en els textos llatins, i ja abunden en el segle X, però no hi ha una data simbòlica que puguem prendre com a naixença del català documentat (el català parlat havia de ser anterior). Potser el primer text identificable com a català és un jurament de 1031 o 1035, en què un personatge afirma que es presentarà al pòrtic de la catedral de Barcelona i complirà una sèrie de condicions, la més important de les quals és que quan arribi a una llegua de la ciutat abandonarà les armes ofensives i només farà servir les defensives si és atacat. És una fórmula judicial sense cap intenció literària.

II. L'any 1109 es realitzà una traducció del *Liber Judiciorum* al català, un segle abans que fos traduït al castellà l'allí anomenat *Forum Judicum* amb el nom de Fuero Juzgo, fet que sembla demostrar la consciència definitiva que el català era una llengua distinta del llatí. Tanmateix, només se'n conserva una pàgina.

III. El primer document literari són les Homilies d'Organyà. La còpia avui conservada, datada a Tortosa el 1203, procedeix d'Organyà. Formen part d'un homiliari traduït del llenguadocià, dins del qual aquesta homilia constitueix una excepció perquè és un original català. Però les traduccions demostren que ja feia un temps que els catalans, ni que fossin del comtat d'Urgell, no entenien l'occità.

IV. El nom *català* apareix per primer cop en el *Liber Maiolichinus*, poema escrit per un monjo pisà amb motiu de la conquesta de Mallorca i d'Eivissa que el 1114-15 feren catalans, pisans i altres italians comandats per Ramon

Berenguer III, “comes Barcinonensis, Catalanicus heros”, segons l'autor. Això vol dir que els catalans ja eren reconeguts com un poble diferenciat que habitava els diversos comtats coneguts en conjunt com a Marca Hispànica.

Contra el que s'admetia anteriorment, la forma i el sentit de les paraules, el lèxic, ha passat a ser determinant en les comparacions entre llengües, com podem veure en comparar mots catalans i castellans derivats del llatí que formen part dels vocabularis bàsics.

Així, G. Colon oposa els verbs *parlar, menjar, bullir, trobar, voler i estimar, cercar, anar, tornar i badallar* als castellans *hablar, comer, hervir, hallar, querer, buscar, ir, volver i bostezar*; i els noms o adjectius *taula, bell, cosí i oncle* als castellans *mesa, hermoso, primo i tío* i el pronom *res* al castellà *nada*³ per fer veure que procedeixen d'arrels també llatines però diferents. Sembla que se'n pot deduir que l'anomenat llatí hispànic, del qual deriven les altres llengües romàniques de la península, inclòs l'antic mossàrab, s'oposava, des del Baix Imperi Romà, al llatí parlat de la Provença a la Catalunya al nord de l'Ebre, passant per la Septimània. El llatí hispànic era més *clàssic* i conservador, portat principalment per soldats i funcionaris; el nostre, que ja devia trobar substrats diferents, era propi de navegants i comerciants, en contacte freqüent amb el sud de la Gàl·lia, l'oest d'Itàlia i la província romana d'Àfrica i va ser per aquesta causa que es renovava més el lèxic.

Pel que fa a les diferències estructurals entre el català i el castellà, potser la més visible són els pronoms febles. El català en té més i en fa un ús més sistemàtic que cap altre llengua romànica. Però semblen més decisius els demostratius. Els catalans del Principat (amb Catalunya del Nord) i de les Illes solem fer servir només dos demostratius, *aquest i aquell*; dos pronoms neutres, *això i allò*, i dos adverbis de lloc, *aquí i allí*; al País Valencià, els adverbis són *ací i allí*, i els neutres *açò i allò*. *Ací i açò* són, teòricament, de primera persona, i *aquí i això* de segona, però el que compta és que per a la primera i la segona se'n fa servir només un. El castellà, en canvi, en fa servir tres: *este, ese, aquél*, amb els adverbis *aquí, ahí, allí*; fins i tot té dues parelles de verbs que s'han de fer servir l'un en primera persona i l'altre en segona i tercera: *traer i llevar, venir i ir*. Això explica la principal dificultat sintàctica nostra quan parlem en castellà, i la dels castellans quan parlen en català. En castellà no es pot dir “*Lo traen a tu casa*”; cal dir *lo llevan*. Tampoc no es pot dir “*Vienen a vuestra casa*”; cal dir *van*. En català no hi ha un equivalent del verb *traer*, però sí que n'hi ha per a *venir i ir*. I l'ús del verb *venir* és similar al de la majoria de llengües indoeuropees i oposat al del castellà: en català no es pot dir “*Anirem a casa teva*”; cal dir “*Vindrem a casa teva*”. Així doncs la dificultat radica en la segona persona: en català s'associa (en els demostratius i en certs verbs) amb la primera persona, mentre que en castellà s'associa amb la tercera.

3. Als quals es poden afegir els noms dels cereals d'hivern, que són els autèntics i únics que devien conèixer els romans: *forment* (avui blat, del germànic), *ordi, civada i sègol*, en front de: *trigo, cebada, avena i centeno*.